

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑΙ

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΙΣ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΩΝ

R. Löbl, *Demokrits Atome. Eine Untersuchung zur Überlieferung und zu einigen wichtigen Lehrstücken in Demokrits Physik*, Bonn 1976, 250 σελ.

Τὸ ἀντικείμενο τῆς διατριβῆς τοῦ R. Löbl εἶναι κατὰ πρῶτο λόγο φιλο-
λογικὸ καὶ κατὰ δεύτερο φιλοσοφικό. Ἀφορμὴ καὶ ὕλικὸ ἀποτέλεσε ἡ
συλλογὴ κειμένων καὶ ἀποσπασμάτων τοῦ ἔργου τοῦ Δημοκρίτου ἀπὸ τὸν
Ρῶσο ἐρευνητὴ τῆς κλασσικῆς φιλολογίας Salomo Luria, ποὺ δημοσιεύθη-
κε τὸ 1970¹. Ἰδιαίτερα τὸ ὑποκειμενικὸ² πνεῦμα τῆς συλλογῆς αὐτῆς, ἐκ-
δηλο στὴ συστηματικὴ κατὰ θέματα ταξινόμηση τοῦ ὕλικου, ἦταν τὸ κί-
νητρο καὶ ἡ ἀφετηρία γιὰ τὴν μελέτη τοῦ Löbl. Κι ἐνῶ τὸ κύριο μέλημα
τοῦ Luria ἦταν ἡ ὀρθότητα φυσικὰ τῶν κριτηρίων στὴν ἐπιλογὴ τῶν κει-
μένων, ὁ Löbl ἀναζητᾷ κριτήρια σχετικὰ μετὰ τὴν χρησιμοποίησιν τῶν κει-
μένων τῆς συλλογῆς. Μὲ ἄλλα λόγια προχωρεῖ στὴν ἀξιολογικὴ διαβάθμιση
τῶν πηγῶν καὶ τὴν διασφάλισιν τοῦ τρόπου ἀξιοποιήσεως τοῦ ὕλικου τους.

Ἡ μελέτη χωρίζεται σὲ δύο μέρη. Στὸ πρῶτο ἐρευνᾶται ἡ ἀξιοπιστία
τῶν συγγραφέων, στοὺς ὁποίους ὀφείλομε τίς σχετικὲς μετὰ τὴν ἀτομικὴ
θεωρία μαρτυρίες, ἐνῶ στὸ δεύτερο ἐπιχειρεῖται ἡ διασαφήνισις καὶ ἐρμη-
νευία ὠρισμένων σημείων τῆς Φυσικῆς τοῦ Δημοκρίτου μετὰ βάση τὰ ἀπο-
τελέσματα τῆς ἐρέυνης τοῦ πρώτου μέρους.

Ἡ βασικώτερη πηγὴ στὴν ἐρευνα τῶν Προσωκρατικῶν παραμένει
πάντα τὸ ἔργο τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἡ ἀμφισβήτησις ὅμως τῆς ἀξιοπιστίας
τοῦ Σταγίριτι ἀπὸ ὠρισμένους ἐρευνητὲς ἀναγκάζουν τὸν Löbl νὰ τίς
ἀντιμετωπίσῃ κριτικὰ καὶ νὰ τίς κατατάξῃ σὲ δεύτερη μοῖρα, ἀμέσως μετὰ
τὰ ἀποσπάσματα ἀπὸ τὰ συγγράμματα τοῦ Δημοκρίτου, ποὺ προέρχονται
ἀπὸ τὸν Σέξτο τὸν Ἐμπειρικό, τὸν Γαληνὸ καὶ τὸν Θεόφραστο.

Ἡ ἀπ' εὐθείας καὶ ἄμεση γνωριμία μετὰ τὰ συγγράμματα τοῦ Δημοκρίτου
μέσα στοὺς κόλπους τῆς Σκεπτικιστικῆς παραδόσεως, ποὺ εὐκόλα ἀπο-
δεικνύει ὁ συγγραφέας, κάνει τὴν ἀξιοπιστία τοῦ Σέξτου καὶ κατὰ προέκ-
τασιν τοῦ Γαληνοῦ γενικὰ παραδεκτὴ, ἀκόμη καὶ ἂν ἔλειπε ἡ διαβεβαίωσις
ἀπὸ τὸν Διογένη Λαέρτιο, ὅτι ἡ Σκέψις εἶχε ἀφετηρία τὴν γνωσιολογία
τοῦ Δημοκρίτου.

1. S. Jak. Lurie: *Demokrit-Texty*, Perevod, Issledovania, Leningrad, Nauka 1970.

2. Ὁ ἴδιος ὁ Luria ὄχι μόνον παραδέχεται τὸ ὑποκειμενικὸ στοιχεῖο στὴν ταξινό-
μηση τοῦ ὕλικου του, ἀλλὰ καὶ τὸ χαρακτηρίζει ὡς παρότρυνση γιὰ περαιτέρω συζήτηση
καὶ ἐρευνα.

Περίπλοκη παρουσιάζεται ή περίπτωση του Θεοφράστου. Είναι από τις περιπτώσεις εκείνες που ό ίσκιος του διδασκάλου βαραίνει τόσο τον μαθητή, ώστε να του αφαιρή κάθε προσωπικότητα. Έτσι οι μαρτυρίες του, που θεωρούνται³ άπλές επαναλήψεις των έρμηνειών του 'Αριστοτέλους, φέρουν πάνω τους το στίγμα της άναξιοπιστίας, που προσάπτεται στον δάσκαλο. Μαζί με τον Θεόφραστο άμφισβητείται βέβαια και όλόκληρη ή δοξογραφική παράδοση που στηρίζεται σ' αυτόν.

Μετά από προσεκτική και σχολαστική σύγκριση κειμένων του 'Αριστοτέλους και Θεοφράστου, ό Löbl ύποστηριζόμενος και από άλλους σύγχρονους μελετητές (Gigon, Steinmetz και Stratton), άπαλλάσσει τον Θεόφραστο από την βαρεία κατηγορία που τον χαρακτηρίζει φερέφωνο του διδασκάλου και τον άποκαθιστά ως ύπεύθυνο, ανεξάρτητο διανοητή και αξιόπιστο μάρτυρα. Τέλος ή αίτία της «άναξιοπιστίας» άναζητάται στην σύγχυση είδησεογραφίας και έρμηνευτικής, στην όποία έχουν ύποπέσει μερικοί από τους δοξογράφους με άποτέλεσμα την ταλαιπωρία του Θεοφράστου.

Η σύγχυση άνάμεσα σε είδησεογραφία και έρμηνευτική είναι έξ άλλου ή αίτία που όδηγεϊ τον Cherniss⁴ να χαρακτηρίση τον 'Αριστοτέλη άναξιοπιστο μάρτυρα. Με τον σκοπό να μειώση το κύρος του Σταγίριτη ως ιστορικού, ό Cherniss παρατηρεί ότι ή άναφορά του στους Προσωκρατικούς δέν έχει την έννοια συγγραφής ιστορίας της μέχρις εκείνου φιλοσοφίας, αλλά διαλεκτικής αντιμετώπισης των προσωκρατικών θεωριών. Στην διαπίστωση αυτή, που συμφέρονται και άλλοι μελετητές με άλλο όμως πνεύμα, ό Löbl άντιπαραθέτει σχετικές γνώμες ειδικών, που συνοψίζονται στην κοινή άποψη των W. Jaeger⁵ και H. Cassirer, ότι δηλαδή άκριβώς στην διαλεκτική αυτή αντιμετώπιση των θέσεων των Προσωκρατικών στηρίζει ό 'Αριστοτέλης τον δικό του προβληματισμό, που ως άπόλυτα συνυφασμένο και βγαλμένο μέσα από την ίδια την ιστορία του πνεύματος τον θεωρεί και έπιφορτισμένο με το χρέος για την συνέχιση και όλοκλήρωσή της. Ωστε ή βαρεία εϋθύνη του 'Αριστοτέλους ως συνεχιστή της ιστορίας της σκέψης, που μόνος του άναλαμβάνει, άποτελεί και το έχέγγυο για την τίμια άπό μέρους του μεταχείριση του Έργου των Προσωκρατικών και τον άπαλλάσσει από την κατηγορία για κακόβουλη και σκόπιμη, προς όφελος της δικής του φιλοσοφίας, παραποίηση. Από την άλλη μεριά κανείς, ούτε και ό Löbl, δέν άρνεϊται ότι ή Προσωκρατική φιλοσοφία άποδίδεται άπό τον 'Αριστοτέλη με την δική του όρολογία και ότι έρμηνεύεται μέσα άπό το δικό του πρίσμα.

Την ύπόλειψη όμως του 'Αριστοτέλους ως αξιόπιστου μάρτυρα σώζει ό Löbl κυρίως με την σύγκριση κειμένων του Σταγίριτη, που άναφέρονται στον Δημόκριτο, και άποσπασμάτων άπό το έργο του τελευταίου. Η σύγ-

3. Οι Cherniss και McDiarmid θεωρούν τις μαρτυρίες του κακές επαναλήψεις των πληροφοριών και της έρμηνείας του 'Αριστοτέλους.

4. Στο βιβλίο του: *Aristotle's Criticism of Presocratic Philosophy*, Baltimore 1935 (άνατύπωση 1971).

5. Ο Werner Jaeger είναι και ό κριτικός του βιβλίου του Cherniss.

κριση αὐτὴ φανερῶνει ἀκόμη ὅτι ἡ διάστασις ἀνάμεσα στὶς σχετικὲς μαρτυρίες τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ ἄλλων συγγραφέων δὲν ἀφορᾷ στὴν πληροφοριοδότηση ἀλλὰ στὴν ἐρμηνεία τῆς ἀτομικῆς θεωρίας. Ὡς κριτήριον διαχωρισμοῦ εἰδησεογραφίας καὶ ἐρμηνευτικῆς ὀρθῆς θεωρεῖ ὁ Löbl τὴν γλωσσικὴ μορφή (εὐθὺς καὶ πλάγιος λόγος).

Τὸ πρῶτο μέρος τῆς μελέτης κλείνει μὲ τὴν σύνταξιν καταλόγου, ὅπου οἱ διάφοροι συγγραφεῖς παίρνουν τὴν θέσιν τοὺς ἀνάλογα μὲ τὸν βαθμὸ ἀξιοπιστίας των. Ὁ πίνακας αὐτὸς ὥστόσο δὲν καινοτομεῖ. Σ' ὅλες τὶς ἐποχὰς οἱ ἐρευνητὲς καταφεύγουν, μὲ ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις, στὶς ἴδιες αὐτὲς πηγὰς μὲ τὴν ἴδια προτεραιότητα καὶ μόνο ἡ ἀξιοποίησίν των ἦταν καὶ παραμένει ἀνάλογη μὲ τὴν κρίσιν τοῦ καθενός. Καθὼς ὅμως ἡ πρωτοτυπία δὲν ἀποτελεῖ γνώμονα γιὰ τὴν σοβαρότητα μιᾶς μελέτης, ἡ παραπάνω παρατήρησις δὲν ἀποσκοπεῖ στὴν ὑποτίμησιν τῆς ἀξίας τοῦ καταλόγου αὐτοῦ, ποὺ εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα μιᾶς τόσο κοπιαστικῆς καὶ εὐσυνείδητης ἐρεύνης. Ἀντίθετα, ἐξαίρει τὴν δύναμιν ἐκείνην ποὺ ὠθεῖ τὸν ἐρευνητὴ νὰ γυρίσῃ πίσω, ἀναζητώντας πάνω σὲ χιλιοπατημένα μονοπάτια ἕνα-ἕνα τὰ χνάρια ποὺ ὁδηγοῦν στὴν ἀλήθεια.

Στὸ δεύτερο μέρος, καὶ ἀναφορικὰ μὲ τὴν καταγωγὴν τῆς ἀτομικῆς θεωρίας, ὁ συγγραφέας ἐπανεξετάζει τὴν ἐπικρατοῦσα ἀντίληψιν, ὅτι ἡ θεωρία αὐτὴ ἀποτελεῖ συνειδητὴ προσπάθεια γιὰ τὴν διανοίξιν τοῦ λογικοῦ ἀδιεξόδου, ὅπου εἶχαν ὠδηγήσει οἱ Ἑλεατικὲς θέσεις. Ἀφορμὴ γιὰ τὴν ἐπανεξέτασιν αὐτὴ στάθηκε πάλι ἡ ὑπόψια τοῦ Cherniss, ὅτι ἴσως ἡ πληροφορία, ποὺ διαμόρφωσε τὴν παραπάνω ἀντίληψιν νὰ στηρίζεται σὲ μιὰ ἐκ τῶν ὑστέρων ἐπισκόπησιν τῆς τότε φιλοσοφικῆς καταστάσεως ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη. Ἀπὸ τὸ *Περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς*⁶, ὅπου περιέχεται ἡ πληροφορία, ὁ Löbl παραθέτει ἀποσπασματικὰ ὁλόκληρη τὴν ἀλυσίδα τῶν ἐπιχειρημάτων, ποὺ ξεκινοῦν ἀπὸ τὸν Ζήνωνα καὶ φθάνουν ὡς τὸν Δημόκριτον. Ἡ ἐπιβεβαίωσις καὶ διασαφήνισις τῆς ἐπιτυχάνεταί μὲ τὴν ἀντιπαραβολὴν ἀποσπασμάτων ἀπὸ τὸ ἔργον τῶν ἀναφερομένων φιλοσόφων καὶ μαρτυριῶν ἀπὸ ἄλλες πηγὰς.

Ἡ ὀρθότητις τῆς παραπάνω ἀντιλήψεως δὲν δικαιολογεῖ ὥστόσο τὴν παρατηρούμενη σ' ὁλόκληρην τὴν διατριβὴν τάσιν τοῦ Löbl νὰ περιορίσῃ τὴν σύγκρισιν ἀποκλειστικὰ ἀνάμεσα στὴν ἑλεατικὴ καὶ ἀτομικὴ θεωρία. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ ἡ διδασκαλία τῶν ἀρχαίων ἀτομικῶν φιλοσόφων ἀπομονώνεται ἀπὸ τὸ γενικώτερον πλαίσιον τῆς Προσωκρατικῆς ἐποχῆς καὶ παραγνωρίζεται ἡ πολὺ σημαντικὴ παρατήρησις τοῦ Th. Gomperz⁷ ὅτι: «ἡ ἀτομικὴ θεωρία εἶναι ὁ ὄριμος καρπὸς ἀπὸ τὸ δένδρον τῆς θεωρίας τῆς ὕλης ποὺ καλλιέργησαν οἱ Ἴωνες φυσιολόγοι». Τὸ ἴδιον ἰσχύει καὶ γιὰ τὴν ἀποψιν τοῦ Löbl καὶ τῶν ἄλλων ἐρευνητῶν, ποὺ μεταφέρει στὰ ἄτομα τοῦ Δημοκρίτου τὰ γνωρίσματα μόνο τοῦ Παρμενίδειου ὄντος.

Τὸ ἄτομον ὡς ἀρχὴ ἀναγκαία γιὰ τὴν λογικὴ θεμελίωσιν τοῦ κόσμου εἶναι ἀναντίρρητα ἄμεσα ἐξαρτημένο ἀπὸ τὴν Ἑλεατικὴν ἐπιχειρηματολογία. Ὡς ὄντολογικὴ ἐνότητις ὅμως, πέρα ἀπὸ τὴν συγγένειάν του μὲ τὸ ὄν τοῦ Παρμενίδου, ἔχει νὰ ἐπιδείξῃ καὶ ὅλα τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν ὕλοζων

6. 324b34-325b20, 316a13-316b18.

7. Στὸ βιβλίον τοῦ *Griechische Denker*, Leipzig 1896.

στικῶν Ἀρχῶν, ὅπως καὶ ὁλόκληρη ἡ ἀτομικὴ θεωρία εἶναι ἡ ἀρμονικὴ σύνθεση ὅλων τῶν παραδοσιακῶν φιλοσοφικῶν στοιχείων τῆς ἐποχῆς πού ὀνομάζουμε Προσωκρατική⁸. Ἡ ἀπόφαση⁹ τοῦ Δημοκρίτου νὰ ἀκολουθήσῃ τὸν δρόμο, ἀπὸ τὴν προσπέλαση τοῦ ὁποίου ἀποτρέπει στὸ ποίημά του ὁ Παρμενίδης¹⁰, ἀλλὰ πού ὅλοι οἱ πρὶν ἀπὸ αὐτὸν εἶχαν διαβεῖ¹¹, ἀποδεικνύει ὅτι ὁ Ἀβδηρίτης φιλόσοφος συμερίζεται καὶ φιλοσοφεῖ μέσα ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς. Ἄν καὶ ὁ Löbl δὲν στέκεται στὸ σημεῖο αὐτὸ παρὰ ὅσο χρειάζεται γιὰ νὰ στηρίξῃ τὴν γνώμη ὅτι ἡ ἀτομικὴ θεωρία ἀποτελεῖ «ἀντίδραση» στὶς Ἑλεατικὲς θέσεις, ἡ χρησιμοποίησή του ὡς ἀφετηρία γιὰ τὴν ὄντο-λογικὴ θεμελίωση τῆς θεωρίας αὐτῆς τονίζει ἀκριβῶς τὸν ἀποφασιστικὸ ρόλο πού ἔπαιξε ἡ γνωσιολογικὴ αὐτὴ διαφορὰ στὴν διαμόρφωση τῶν δύο συστημάτων.

Στὸν ὑπότιτλο τοῦ Β' Κεφαλαίου τοῦ Μέρους II «Ὀντο-λογικὴ Θεμελίωση τῆς Ἀτομικῆς Θεωρίας»¹², ὁ Löbl ἀναλύει τὴν λέξη ὄντο-λογικὴ σὲ δύο σκέλη προκειμένου νὰ ἐξάρῃ τὴν ἀλληλεξάρτηση ἀτομικῆς ὄντο-λογίας καὶ γνωσιολογίας κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τοῦ Παρμενίδη¹³. Ἀπὸ τὴν θέση αὐτὴ ὁ Löbl στὴν προσωνομία «ιδέα» πού συναντᾶμε στὸν Πλούταρχο¹⁴ βλέπει ἐκφραζόμενη τὴν γνωσιολογικὴ ιδιότητα τοῦ ἀτόμου, ἐξήγηση πού ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ τὴν σύνδεση «ιδέας» καὶ ρηματικοῦ τύπου «ἴδμεν», πού ἐπιχειρεῖ ὁ Lugia. Τὸ ὅτι καὶ τὸ κενόν, τὸ μὴ ὄν, εἶναι ἐξ ἴσου γνωσιολογικὸ ἀντικείμενο ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὰ ἀποσπάσματα τοῦ Δημοκρίτου καὶ ἀπὸ ἄλλες ἀξιόπιστες πηγές. Ἄτομα καὶ κενὸ εἶναι ὄντολογικὲς ἀρχές πού συλλαμβάνονται μετὰ τὸν νοῦ, πού μόνος αὐτὸς ἐξασφαλίζει τὴν γνήσια γνώση¹⁵. Μὲ τὴν Παρμενίδεια αὐτὴ μέθοδο κατοχυρώνει ὁ Δημόκριτος τὶς ὄντολογικὲς τοῦ ἀρχές γιὰ νὰ προχωρήσῃ με συνέπεια στὴν ἀνοικοδόμησι τοῦ «ἀφανισμένου» ἀπὸ τοὺς Ἑλεάτες κόσμου. Ὡστε τὸ δεύτερο σκέλος —λογικὴ— ἀναφέρεται ταυτόχρονα καὶ στὴν λογικὴ ἀναγκαιότητα τῶν ἀτομικῶν ἀρχῶν ὡς φυσικῶν στοιχείων. Συνδετικὸς κρίκος ἀνάμεσα στὴν ὄντολογικὴ καὶ φυσικοφιλοσοφικὴ θεώρηση τῶν ἀτόμων τὰ ἐπίθετα «πλήρες»¹⁶ καὶ «ναστὸν» ἐκφράζουν τόσο τὴν πληρότητα τοῦ ἀτόμου σὲ εἶναι ὅσο καὶ τὴν ὑλικὴ του ὑπόσταση.

8. Βλ. A. Potaga, *Zur Philosophie Demokrits*, Innsbruck 1961 (Diss.).

9. Δημόκρ. 156: *Μὴ μᾶλλον τὸ δὲν ἢ τὸ μηδὲν εἶναι*.

10. Παρμενίδης 2.5, 7.7, 7.9.

11. Ἰδιαίτερα αἰσθητὴ γίνεται ἡ παρουσία τοῦ μὴ ὄντος στὸν Ἡράκλειτο. Βλ. Potaga, ὁ.π. 83.

12. Στὸ πρωτότυπο εἶναι: *Die Bewegung der Atome im Leeren. I. Onto-logische Begründung der Atomlehre*.

13. Παρμ. 3, 7.9, 8.34.

14. Πλούτ., *Πρὸς Κολώτ*. 8p 1110 F (Diels): *Εἶναι δὲ πάντα τὰς ἀτόμους ιδέας ὑπ' αὐτοῦ (Δ.) καλουμένας*.

15. Σέξτος, *Πρὸς Μαθημ. VII 138* *Ἐν δὲ τοῖς κανόσι δύο φησιν εἶναι γνώσεις· τὴν μὲν διὰ τῶν αἰσθήσεων τὴν δὲ διὰ τῆς διανοίας, ὣν τὴν μὲν διὰ τῆς διανοίας γνησίην καλεῖ προσμαρτυρῶν αὐτῇ τὸ πιστὸν εἰς ἀληθείας κρίσιν*.

16. Ἡ ἔννοια ἄτομο εἶναι λογικὸ ἐπακόλουθο τῶν χαρακτηρισμῶν «πλήρες» καὶ

Ὁ παραπάνω διαχωρισμός τοῦ Löbl ἀνάμεσα σὲ ὄντολογικὴ καὶ φυσικο-φιλοσοφικὴ θεώρηση μπορεῖ νὰ θεωρηθῇ ὡς ἔκφραση τοῦ ξένου πρὸς τὴν Προσωκρατικὴ φιλοσοφία διαχωρισμοῦ Φυσικῆς καὶ Μεταφυσικῆς¹⁷. Φαίνεται ὅμως ὅτι πρόκειται μόνο γιὰ ἓνα προσωρινὸ καὶ μεθοδολογικὸ διαχωρισμό. Ἡ σύντομη δήλωση τοῦ Löbl¹⁸ «...ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτὴ ἡ φιλοσοφία τοῦ Δημοκρίτου—ἂν καὶ πρωταρχικὰ “Φυσικὴ”—εἶναι καὶ ὄντολογία (ἢ ἂν προτιμᾷ κανεῖς Μεταφυσικὴ)», ἂν καὶ γίνεται ἀναφορικὰ μὲ τὴν σύγκριση τῶν ὄντων τοῦ Δημοκρίτου καὶ Παρμενίδη καὶ ἄσχετα μὲ τὸ παραπάνω σημεῖο, δείχνει ὅτι ὁ Löbl συρρίνιζε τὴν πεποίθησιν ὅτι ἡ Φυσικὴ τῶν Προσωκρατικῶν ἦταν ταυτόχρονα καὶ Μεταφυσικὴ. Ἀποδείξη σ’ αὐτὸ θὰ ἀποτελοῦσε καὶ μόνη ἡ τοποθέτηση τῆς λέξεως «Φυσικὴ» σὲ εἰσαγωγικά.

Σὲ ἄμεση συνάρτηση¹⁹ μὲ τὰ ἐξωτερικὰ γνωρίσματα τοῦ ἀτόμου: τὸ μέγεθος, τὸ σχῆμα καὶ τὸ βάρος, ποὺ ἀποτελοῦν ἐκφράσεις τοῦ Εἶναι τοῦ²⁰, ἡ κίνησις ἀποδεικνύεται ὄντολογικὴ κατηγορία²¹ τοῦ ἀτόμου καὶ ἡ ἐρώτησις ποῖα ἡ ἀρχὴ τῆς χωρὶς νόημα. Ἡ πεποίθησις ὅμως τοῦ Löbl ὅτι ὁ Δημόκριτος προσπέρασε ἀδιάφορα τὸ θέμα, ἐπειδὴ ὅλο τοῦ τὸ ἐνδιαφέρον ἦταν συγκεντρωμένο στὴν ἐξήγησιν τῆς παρατηρούμενης κινήσεως, ἀπογυμνώνει ἀπὸ κάθε μεταφυσικὸ νόημα καὶ τὸ συμπέρασμά του, ὅτι τὸ ἄτομο φέρει μέσα του τοὺς νόμους τῆς κινήσεως καὶ τῆς πορείας τοῦ²². Ἡ ἐντύπωση αὐτὴ ἐπιτείνεται ἀπὸ τὴν προσπάθειαν τοῦ συγγραφέα νὰ ἀποδώσῃ τὴν συμπεριφορὰ τοῦ προσωκρατικοῦ ἀτόμου μὲ ἐννοίες τῆς Κλασσικῆς

«γαστὸν». Βλ. Potaga, ὁ.π. 72-75. Ἀλέξ. Ἀφροδ., *Εἰς τὰ Μετὰ τὰ φυσικά* 985b: *Πληρὲς ἔλεγον τὸ σῶμα τὸ τῶν ἀτόμων διὰ γαστότητα καὶ ἀμείζαν ζενοῦ*.

Ὅτι οἱ λέξεις γαστὸν καὶ πληρὲς ἀπαντῶνται γιὰ πρώτη φορά στοὺς Πυθαγόρειους καὶ Παρμενίδη δὲν σημαίνει ὅτι πρῶτοι αὐτοὶ σὲ ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς Ἴωνες συνέλαβαν τὴν πρώτη ἀρχὴ τους σὰν π λ η ρ ε ς ὄ ν, ἀλλὰ ὅτι πρῶτοι αὐτοὶ τὴν χρησιμοποιοῦν, διότι ἐν τῷ μεταξύ εἶχαν συνειδητοποιήσει τὴν ἐννοία τοῦ κενοῦ.

17. Ὅλες οἱ ὑλοζωιστικὲς ἀρχὲς τῶν Προσωκρατικῶν καὶ μαζί τὰ ἄτομα τοῦ Δημοκρίτου ὡς πρῶτες ἀρχὲς εἶναι μεταφυσικὲς ἐννοίες. Τὸ ὅτι εἶναι ταυτόχρονα καὶ στοιχεῖα τοῦ φυσικοῦ κόσμου σημαίνει τὴν ἀνύψωσιν τῆς Φυσικῆς τῶν Προσωκρατικῶν σὲ Μεταφυσικὴ. Βλ. Potaga, ὁ.π. 67.

18. Löbl 170.

19. Ἀριστ., *Π. ψυχῆς* A 2, 405 a9: *Ψυχὴν μὲν γὰρ εἶναι ταῦτόν καὶ νοῦν τοῦτο δ’ εἶναι τῶν πρώτων καὶ ἀδιαιρέτων σωμάτων, κινητικὸν δὲ διὰ μικρομέρειαν καὶ τὸ σχῆμα τῶν δὲ σχημάτων λέγει, τοιοῦτον δ’ εἶναι τὸν τε νοῦν καὶ τὸ πῦρ*.

20. Ἡ παραπάνω ταύτιση τοῦ σφαιροειδοῦς σχήματος μὲ τὸν νοῦ καὶ τὸ πῦρ δείχνει ὅτι τὸ σχῆμα ἐκφράζει τὸ Εἶναι τῶν ἀτόμων. Βλ. Potaga ὁ.π. 79-80.

21. Ἡ κατηγορία αὐτὴ κατατάσσει τὸ ἄτομο στὴν οἰκογένειαν τῶν ὑλοζωιστικῶν ἀρχῶν μὲ τὴν ἐνυπάρχουσα σ’ αὐτὰ κίνησις καὶ κάνει ἄτοπη τὴν ἐρώτησιν σχετικὰ μὲ τὴν ἀρχὴ τῆς, ποὺ θέτουν οἱ μεταγενέστεροι.

22. Βασιζόμενος κυρίως στὴν πληροφορία τοῦ Ἀριστοτέλους (*Περὶ ζῴων γενέσεως* B 6, 742b 17): *Οὐ καλῶς λέγουσι τοῦ διὰ τί τὴν ἀνάγκην, ὅσοι λέγουσι, ὅτι οὕτως αἰετὶ γίγνεται... καὶ ταύτην εἶναι νομίζουσι ἀρχὴν ἐν αὐτοῖς, ὥσπερ Δημόκριτος*.

Μηχανικής. Ἀναντίρρητα οἱ ρίζες τῶν ἐννοιῶν αὐτῶν φθάνουν ὥς τὸν Ἀβδηρίτη φιλόσοφο, τὸ περιεχόμενό τους ὅμως δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἀνάλογο μὲ τὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς μέσα στὴν ὁποία ἀναβίωσαν. Οἱ σχετικές ἐννοιες τῶν Kepler, Galillei, Gassendi, Boyle, Newton καὶ Leibniz, ποὺ συμβάλλουν στὴν ἀποκατάσταση τῆς ὕλης καὶ στὴν ἐπίχρισή της μὲ ὑλοζωιστικά γνωρίσματα, δὲν παύουν νὰ ἀναφέρονται σὲ φυσικά στοιχεῖα καὶ ὄχι σὲ Πρῶτες Ἀρχές²³.

Ἡ κίνηση, ἂν καὶ ἀπόλυτα συνυφασμένη μὲ τὸ ἄτομο, δυνατὴ γίνεται μόνο μὲ τὴν παρουσία τοῦ κενοῦ, ποὺ εἶναι καὶ ἡ προϋπόθεση γιὰ τὴν παρουσία τοῦ κάθε ἀτόμου ὡς ἰδιαίτερη ὄντοτητα, ἢ ὡς στιγμή τοῦ εἶναι, ὅπως θὰ μπορούσε νὰ πῇ κανεὶς ἐκφραζόμενος μὲ ἄλλη ὁρολογία. Ἔτσι οἱ χαρακτηρισμοὶ ποὺ δίνει ὁ Löbl στὸ κενό: principium individuationis καὶ principium extensionis ἐκφράζουν τὴν ὄντολογικὴ ἀλληλεξάρτηση τῶν δύο στοιχείων²⁴.

Ἡ ἀπόλυτη ἀλληλεξάρτηση ἀτόμου καὶ κενοῦ ἀποτελεῖ καὶ ἀπάντηση στὴν ἄτοπη ἐρώτηση μιᾶς γεωμετρικῆς διαιρετότητας, ποὺ ἀπασχολεῖ τὸν Löbl στὸ σχετικὸ μὲ τὸν Μαθηματικὸ Ἀτομισμό κεφάλαιο. Ἡ γεωμετρικὴ μορφή ὡς συνάρτηση ἀτόμου καὶ κενοῦ, χωρὶς δική της ὑπόσταση, κατὰ τὴν στιγμή τῆς παρουσίας της ἀκολουθεῖ τὸ ὄντολογικὸ ἀδιαίρετο τοῦ ὄντος ποὺ ἐκφράζει²⁵. (Ἐνας τρίτος χαρακτηρισμὸς ποὺ ἐπινεῖ ὁ Löbl, principium structionis²⁶, ἀναφέρεται στὴν συμμετοχὴ τοῦ κενοῦ στὴν δημιουργία καὶ τὸν σχηματισμὸ τῶν σωμάτων).

Ἡ πληροφορία τοῦ Ἀριστοτέλους ὅτι ὁ Δημόκριτος ταύτιζε τὸ ὄν μὲ τὸ εἶναι²⁷ ἐνισχύει τὴν θέση τοῦ Löbl, ποὺ ἐν μέρει συμπεριζέται καὶ ὁ Löbl, ὅτι ἡ ἀτομικὴ θεωρία μπορεῖ νὰ θεωρηθῇ καὶ μαθηματικὸς ἀτομισμός. Διστακτικὸ ἀπέναντι στὴν παραπάνω γνώμη τοῦ Ρώσου ἐρευνητῆ κάνουν τὸν Löbl τὰ σχόλια τοῦ Σιμπλικίου²⁸ καὶ ἄλλων σχολιαστῶν, ὅτι δηλαδὴ

23. Ὁ Löbl διατρέχει τὸν κίνδυνο νὰ ἐπισύρῃ πάνω του τὴν ἴδια κατηγορία τῆς θεωρήσεως ἐνὸς φιλοσοφικοῦ συστήματος μέσα ἀπὸ ἄλλο πρῖσμα, ποὺ ὁ Cherniss προσάπτει στὸν Ἀριστοτέλη. Ἐν τούτοις δὲν πρέπει νὰ παραγνωρίζεται ἡ σημασία τῶν παραλληλισμῶν αὐτῶν ποὺ ἐξαίρουν τὴν συμβολὴ τῶν ἀρχαίων διανοητῶν στὴν πρόοδο τῆς ἐπιστήμης. Βλ. Potaga, ὁ.π. 166-173.

24. Ἡ ἀλληλεξάρτηση ἀτόμων καὶ κενοῦ ὁδηγεῖ ἴσως τὸν Ἀριστοτέλη, ὅπως ὑποθέτει ὁ Löbl, στὴν ἀκόλουθη σκέψη (Π. γεν. καὶ φθορ. 325 a 32): Ὡς μὲν οὖν ὕλη τοῖς γενητοῖς ἔστι αἴτιον τὸ δυνατόν εἶναι καὶ μὴ εἶναι.

25. Löbl 237.

26. Σχετικὰ μὲ τὸν χαρακτηρισμὸ principium structionis πρέπει νὰ τονισθῇ ὅτι τὸ ἄπειρο τοῦ κενοῦ ἀποδεικνύεται ἡ ἀπαραίτητη ὁθόνη, ὅπου προβάλλονται οἱ ἄπειρες μορφές τοῦ εἶναι. Ὁ χαρακτηρισμὸς ὅμως αὐτός, κάπως παρακινδυνευμένος, δὲν πρέπει νὰ μᾶς παραπλανᾷ σχετικὰ μὲ τὸν ρόλο τοῦ κενοῦ, ποὺ εἶναι ἀπόλυτα παθητικός. Βλ. Potaga ὁ.π. 83-87.

27. Περὶ γεν. καὶ φθορ. 325 a 34: Ἐκ δὲ τοῦ κατ' ἀλήθειαν ἐνὸς οὐκ ἂν γενέσθαι πλῆθος οὐδ' ἐκ τῶν πολλῶν ἐν, ἀλλ' εἶναι τοῦτο ἀδύνατον.

28. Σιμπλ., Εἰς Περὶ οὐρανοῦ 649,3: Οἱ . . . ἀδιαίρετα λέγοντες αὐτὰ ἀναγκάζονται μὴ πᾶν διαιρετὸν σῶμα διαιρετὸν λέγειν καὶ μάχεσθαι ταῖς μαθηματικαῖς ἐπιστήμαις τὰ ἐναντιώτατα αὐταῖς λέγοντες.

ἡ διδασκαλία τοῦ Δημοκρίτου ἀντιμάχεται τὶς μαθηματικὲς ἐπιστῆμες, ποὺ ὅμως εἶναι ἓνα ἐκ τῶν ὑστέρων συμπέρασμα καὶ βασίζεται σὲ ὀρισμὸ τῶν μαθηματικῶν πολὺ μεταγενέστερης ἐποχῆς²⁹. Ἐξ ἄλλου ὀλόκληρη ἡ ἐπιχειρηματολογία τοῦ Ζήνωνος, ποὺ ἀποστερεῖ τὰ μαθηματικὰ ἀπὸ κάθε αὐτοτέλεια, ἐπιβεβαιώνει ὅχι τὴν ἄποψη τοῦ Löbl, ὅτι ὁ Δημόκριτος ἀπομακρύνθηκε ἀπὸ τὸν χῶρο τῶν μαθηματικῶν ἐπειδὴ ἀντίκειντο στὴν ὄντολογία του, ἀλλ' ὅτι ἡ ὄντολογία ἀποτελοῦσε τότε πλαίσιο γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ καὶ ἐπαλήθευση τῶν μαθηματικῶν. Ἐπίσης ἡ ἴδια ἡ ἀτομικὴ θεωρία, ὡς τὸ κατ' ἐξοχὴν φιλοσοφικὸ σύστημα συναρτήσεων φανερώνει ὅτι γιὰ τὸν δημιουργό της ἡ μαθηματικὴ ἐπιστῆμη δὲν μποροῦσε νὰ σημαίνει ἄλλο ἀπὸ ἔκφραση σχέσεων.

Ὁ Löbl κλείνει τὴν διατριβή του ἀναζητώντας στὸν Ἀβδηρίτη φιλόσοφο τὶς καταβολὲς τοῦ Ἀπειροστικοῦ λογισμοῦ. Ἄν πραγματικὰ ἡ ἀνάλυση, οἱ σχέσεις, οἱ συναρτήσεις, τὸ ἀπειροελάχιστο, τὸ ὄριο ἀποτελοῦν βασικὰ στοιχεῖα τοῦ λογισμοῦ αὐτοῦ, τότε ὁ παραλληλισμὸς ποὺ ἐπιχειρεῖ τροχάδην ὁ Löbl παύει νὰ φαντάζη τολμηρός³⁰.

Ἀθῆναι

Ἄννα Κ. Πόταγα

29. Π.χ. Heronis Metrica, ed. Bruns, Leiden 1964, σ. 11/12 (Löbl, σ. 232). Ἡ δὲ γεωμετρία ἐξ ἀφαιρέσεως τὴν διδασκαλίαν ἐποίησατο, λαβούσα γὰρ φυσικὸν σῶμα, ὃ ἐστὶ τριγῆ διαστατόν, μετὰ ἀντιτυπίας, καὶ χωρίσασα τοῦτον τὴν ἀντιτυπίαν ἐποίησατο τὸ μαθηματικὸν σῶμα, ὃ ἐστὶ στερεόν, καὶ ἀφαιρούσα κατῆλθεν ἐπὶ τὸ σημεῖον.

30. Μετὰ τὸ θέμα ἀσχολήθηκε διεξοδικὰ ὁ Luria, Die Infinitesimaltheorie der ant. Atomisten, «Quellen und Studien zur Geschichte der Mathematik», Bd. II (1922) σελ. 106-185 (Löbl, 226).

W. D. Goldfare, *Logic in the Twenties: The Nature of the Quantifier*, "The Journal of Symbolic Logic" 44 (1979) 351-368.

Ἡ πολὺ ἐνδιαφέρουσα ἐργασία τοῦ W. Goldfare, ποὺ ἔγινε ὕστερα ἀπὸ πρόσκληση ὡς ὁμιλία σὲ κοινὴ Σύνοδο τῶν φιλοσοφικῶν Ἑταιρειῶν American Philosophical Association καὶ Association for Symbolic Logic εἰς ΗΠΑ, καὶ δημοσιεύθηκε στὸ τελευταῖο τεῦχος τοῦ περιοδικοῦ «The Journal of Symbolic Logic» (Σεπτέμβριος 1979), ἔχει ὡς ἀντικείμενο τὴ Λογικὴ στὴ δεκαετία τοῦ 1920, ἰδιαίτερα τὴ φύση τῶν ποσοτιστῶν (ἄλλιως ποσοδεικτῶν, Quantifiers), μιᾶς ἔννοιας ἡ ὁποία ἀποτελεῖ βασικὸ στοιχεῖο γιὰ τὴν κωδικοποίησι τῶν ἀρχῶν τοῦ λογικοῦ διαλογισμοῦ. Ἡ ἐργασία ἀναφέρεται σὲ μιὰ σημαντικὴ περίοδο τῆς Ἱστορίας τῆς Λογικῆς, ὅπου ἡ Λογικὴ συμπλέκεται στενὰ μὲ προβλήματα θεμελιώσεως τῶν Μαθηματικῶν. Ἀκριβῶς, ἔνεκα τῆς μεγάλης σημασίας ποὺ ἡ θεωρία τῶν ποσοτιστῶν ἔχει γενικώτερα καὶ γιὰ τὴ Φιλοσοφία τῶν Μαθηματικῶν, θεωρήσαμε σκόπιμο νὰ προβῶμε στὴν παρουσίαση τῆς ἐργασίας, συνο-

